

*Т. І. Олійник,
к. е. н., доцент кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро*

ГЕНЕЗИС ПІДПРИЄМНИЦТВА — РУШІЙНИЙ ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

*T. Oliinyk,
Ph.D, associate professor of economics, entrepreneurship and enterprise management,
National University Oles Honchar Dnipro*

GENESIS OF ENTREPRENEURSHIP IS A DRIVING FACTOR IN THE SOCIO-ECONOMIC GROWTH OF NATIONAL INTERESTS

У статті розглянуто економічну природу і зміст підприємництва, його еволюцію від витоків до організованої цілеспрямованої системи, негативні і позитивні риси. Узагальнено теоретико-методичні підходи до визначення підприємництва, його ролі та значення у розвитку економіки. Розкрито найбільш поширені науково-методичні підходи до визначення підприємництва у становленні ринкової національної економіки. Визначено напрям сучасної економічної науки, яка розглядає питання підприємництва і першочерговою метою вбачає розробку дієвих інструментів, спрямованих на вирішення питань сталого соціально-економічного розвитку. Показано важливість підприємництва для економічного зростання і необхідність стимулювання в умовах соціально спрямованої ринкової системи. Розглянуто теорію підприємництва як особливий вид ризикованої діяльності та здібності підприємця. Виокремлено напрям, за яким розвивалося дослідження підприємництва та напрям, що акцентує увагу на соціально-економічних питаннях підприємництва.

The article examines the economic nature and content of entrepreneurship, its evolution from the origins to the organized target system, negative and positive features. Theoretical and methodical approaches to the definition of entrepreneurship, its role and importance in economic development are generalized. The most popular scientific and methodical approaches to the definition of entrepreneurship in the formation of a market economy are revealed. The direction of contemporary economic science, which considers the issues of entrepreneurship, is determined and the primary goal is the development of effective tools aimed at solving sustainable socio-economic development issues. It is shown the importance of entrepreneurship for economic growth and the need for stimulation in a socially oriented market system. The theory of entrepreneurship is considered as a special kind of risky activity and entrepreneur's ability. The direction in which the study of entrepreneurship developed and the direction that focuses on socio-economic issues of entrepreneurship is singled out.

Ключові слова: підприємництво, соціально-економічний фактор, суспільні відносини, підприємницька діяльність, ринкові стимули, виробничі відносини, психологічні чинники.

Key words: entrepreneurship, socio-economic factor, social relations, entrepreneurial activity, market incentives, industrial relations, psychological factors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед суб'єктивних чинників найбільш істотним для першого етапу ринкових перетворень у національному господарстві України була відсутність ба-

чення чітких завдань підприємницької моделі, натомість діяла проста незадоволеність існуючим етапом. Це було зумовлено несприйняття суспільством ринкової моделі економіки як кардинально відмінної

від постсоціалістичної. На цьому ґрунті мало місце існування суспільно-історичних перепон розвитку підприємництва, які полягали у самій природі сприйняття підприємництва і його соціальної основи як дрібнобуржуазного середовища. Самі ж суспільно-економічні перетворення завуальовувалися та сприймалися розпливчато, туманною абстракцією, яка аж ніяк не тотожна дійсно існуючому суспільно-економічному устрою найбільш розвинених країн світу. В такому разі передбачалося здійснення заходів із вдосконалення існуючої моделі, бо перехід до капіталістичної системи соціально-економічних відносин і застосування капіталістичної ідеології сприймалися як абсурд.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сплеск активності досліджень у зародженні підприємницького характеру припадає на початок XVIII ст., і належать відомим вченим-класикам економічної думки: Р. Кантільон, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Д. Сей, А. Маршалл, С. Брю, М. Вебер, В. Зомбарт, К. Макконнелл, Й. Шумпетер та ін.

У вирішенні проблемного характеру сучасного становлення та перспектив розвитку підприємництва проводять дослідження і вітчизняні вчені-економісти, зокрема: З. Варналій, А. Виноградська, Л. Воротіна, Т. Ковальчук, Л. Мельник, С. Мочерний, Ю. Ніколенко, А. Чухно та багато інших. Перш за все дослідженню підлягають загрози і перспективи розвитку підприємництва у трансформаційний період, якому притаманне виникнення різного роду деструктивних чинників, які можуть призвести як до суттєвих проблем функціонування підприємств, так і до значних їх конкурентних переваг.

Проте незважаючи на вагомість наукових доробок, щодо підприємництва в Україні, соціально-економічні фактори становлення і розвитку підприємницької діяльності лишаються актуальними.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є визначення факторного впливу підприємництва на формування класу реальних власників, носіїв ринкової ідеології, економіки та стабільності затора суспільства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розвиток підприємництва як потужної рушійної сили економічного зростання в сучасних умовах має виключно актуальне і високе значення. Успіх цієї справи можливий лише за умови значної активізації основного суб'єкта економіки — людини, що в свою чергу зумовлюється відповідними соціально-психологічними настановами, існуючим мотиваційним і фінансово-економічним механізмом. Сучасні соціально-економічні перетворення нашого суспільства здійснюють люди, які керуються певними уявленнями про майбутній лад ринкової системи, формують певний ідеал майбуття і його привабливі риси. Відомо, що без ідеалу (усвідомленого, чи й не зовсім усвідомленого) людина жити, творчо і високоефективно працювати не може. Коли відбувається руйнування ідеалів, то воно породжує бездуховність, уседозволеність, байдужість, спонукає пошук нових цілей, нового сенсу життя і праці, форм суспільних відносин. Тому проблема ринкових перетворень тісно пов'язується з корінним поновленням соціальних ідеалів, психологічних настанов, що і визначають мотивацію економічного поведіння людей, змістовність підприємництва.

В економічній літературі підприємництво сприймається як специфічний вид економічних дій людей, який змістовно характеризується організаційно-гос-

подарським новаторством, пошуком і знаходженням нових, більш ефективних способів використання виробничих ресурсів, реалізацією можливостей у підвищенні результативності фінансово-господарської діяльності [1—3]. В цьому випадку підприємництво розглядається як своєрідний вид фінансово-господарського мистецтва, економічної творчості, новаторства, вільного прояву ініціативи, зваженого ризику. Все це потребує не лише високого кваліфікаційно-фахового рівня підготовки працівника, його поінформованості, впевненості, але й відповідного соціально-психологічного стану, націленості на досягнення визначеної мети, підпорядкування дій визначальній мотиваційній спрямованості.

У фундаментальних дослідженнях зарубіжних економістів змістовність підприємництва визначається в таких аспектах, як пошук нових економічних можливостей в досягненні фінансово-господарської цілі — одержання максимального прибутку [4], як створення нових комбінацій у виробництві [5], де підприємництво розглядається в ракурсі підвищеного ризику, прагненням самостійності, радості творчості. І, як наслідок, підприємця називають "творчим руйнівником", який рушить рутинні консервативні порядки і створює нові, більш продуктивні і прогресивні.

Слід зазначити, що таке розуміння підприємства і економічної ролі підприємця склалися не відразу. Історично підприємництво пов'язувалося з прагненням людей до багатства, закладеного в них самою природою. Шляхи задоволення цих природних бажань досить різноманітні — від насильницьких методів до шахрайства. Лише у XVIII ст. поняття "підприємець" почали пов'язувати з новаторством, винахідництвом, інтелігентністю, якими характеризують сучасного підприємця. І водночас говориться й про негативні риси цього явища, генерованих сильним прагненням до прибутку, "баріша", "гешефту", прояву ризику заради збагачення [6].

Практично на всіх етапах еволюції підприємництва поряд з позитивними присутні і генетично притаманні негативні його ознаки. Сьогодні негативними сторонами підприємництва є тіньова економіка, уникнення від оподаткування, недоброякісність продукції, неправдива реклама тощо, а в більш кримінальному прояві — фінансові "піраміди", ошуканство, шантаж, рекет тощо. Тобто змінилися шляхи і методи неправедного збагачення і від відвертого пограбування, контрабанди, лихварства до різних, більш завуальованих форм зиску.

Проте попри негативні рудиментні ознаки, підприємництво як позитивно-конструктивний компонент виступає рушійною силою економічного зростання, займаючи авангардні, піонерні напрямки діяльності. Його позитивна роль залежить від державної законотворчої політики щодо легітимізації, регламентації, регулювання і спрямування у русло продуктивної реалізації. Тобто у законодавчому аспекті підприємництво визначається як самостійна ініціативна, систематична на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та зайняттю торгівлею з метою одержання прибутку.

Таке розширене трактування підприємництва отожднює його з бізнесом взагалі, затіняє його феноменальну природу. Згідно із сучасними уявленнями, підприємництво являє собою специфічний фактор економіки, який є функцією трудових ресурсів, творчої праці. Подібно тому як ресурс "земля" у виробничому процесі проявляється фактором родючості (за ступенем прояву якого землі поділяються на кращі, середні і гірші) і має чинники, що визначають кількісну розмірність цього фактору, так і трудові ресурси у виробничому процесі можуть характеризуватися дією підприємства.

Підприємництво як фактор трудових ресурсів має також різну ступінь (розмірність) свого прояву і формується під дією певних чинників його визначеності в процесі генезису і розвитку. Проявляючись у неординарності особистості і її спонукальній цілеспрямованості, що згідно із твердженням багатьох дослідників це проявляється в обмеженому виразі — в розмірі 8—12% бізнесменів [7]. Тобто, підприємець — бізнесмен, але не кожний бізнесмен є підприємцем у цьому специфічному розумінні.

Отже, підприємництво як економічне явище, завжди зумовлюється певними умовами, виражає прояв об'єктивних і суб'єктивних чинників, які створюють цілісну систему. Методологічною основою цього явища є розуміння того, що суспільне буття, матеріальні відносини — первинні, а суспільна свідомість, ідеологія — вторинні.

Виробнича діяльність людини є об'єктивно-необхідною умовою існування суспільства, незалежно від рівня досягнутого розвитку. Люди, що живуть у цих умовах, змінюють економічну діяльність керуючись перш за все необхідністю виробляти засоби для свого існування. Проте завжди незалежно від того, в якій мірі їм вдається здійснити свої цілі, їх діяльність приводить крім бажаних, ще й до непередбачених наслідків, як у прояві негативних рис підприємництва. В цьому разі виробничі відносини людей діють спонтанно.

Той факт, що виробничі відносини є відносинами між мислячими, свідомими індивідами, які спрямовані на досягнення певних цілей, в даному випадку не має ваги: всі свідомі суспільні відносини в решті решт "приспосовуються", зводяться до матеріальних потреб [8, с. 21]. Ось чому розвиток суспільства здійснюється як природньо історичний процес, а історична потреба в певних умовах, на окремих стадіях свого руху стає одновариантною і невідворотною. Що і знайшло вираз у сучасному ринковому трансформованні економіки.

Розглядаючи процес розвитку економічної системи в прояві єдності прогресу виробничих відносин і продуктивних сил, зазначимо, що він — об'єктивний. Проте не слід упускати з уваги аспект практичного функціонування економічної системи: її рух відбувається в єдності розвитку і функціонування. Єдність розвитку і функціонування містить одночасний прояв матеріально-об'єктивних рушійних сил і свідомої економічної діяльності людей, їх взаємозв'язок створює діалектичну взаємодію. Тобто "...взаємодія скасовує всяке абсолютно первинне і абсолютно вторинне; але разом з тим вона є таким двобічним процесом, який за своєю природою може розглядатись з двох різних точок зору; щоб його зрозуміти як ціле, його необхідно навіть досліджувати окремо спочатку з однієї, а потім з другої точки зору, перш ніж можливо буде підсумовувати сукупний результат [9, с. 487].

Залежність суспільної свідомості від буття в процесі їх взаємодії (свідомості і буття) передбачає існування лише відносної самостійності, бо реально вони тісно пов'язані взаємним впливом і взаємною зумовленістю. Тому і в генерації підприємництва об'єктивні і суб'єктивні чинники тісно переплетені.

Реалізація необхідності ринкового реформування економіки складається як взаємодія об'єктивних матеріальних факторів і суб'єктивної, свідомо цілеспрямованої діяльності [10]. Саме в цьому аспекті механізми дії економічних законів і фінансово-господарський механізм співпадають, а виразом рушійних сил виступає реформуюча діяльність суб'єктів економічних відносин — людей, як носіїв специфічно суспільної форми руху матерії. Причому суб'єктивний фактор має певну структуру: він виступає в вигляді відносно самостійної підсисте-

ми органів соціально-економічного регулювання (управління), які в своїй діяльності повинні виходити з корінних потреб об'єктивного розвитку суспільства як неминучого руху по шляху соціально-економічного прогресу. Носієм суб'єктивного чинника є людина, а сутність прояву визначається розвитком підприємництва як фактора розвитку економіки.

Роль суб'єктивного чинника, його практично перетворювальна потужність, вимірюється мірою адекватності розуміння підприємцем реальної дійсності. І глибини, і поверхові знання підприємця у відповідній мірі детермінують майбутнє. При цьому функціонуюча система економічних відносин може мати не один варіант, а декілька. Із різних об'єктивних можливостей підприємець вибирає найбільш значущі для реалізації своїх цілей, чим і впливає на створення конкретних форм відносин [11]. Ось чому вдосконалення економічних відносин як прояв посилення відповідності їх потребам людей, які розвиваються, одночасно свідчить і про відповідне вдосконалення продуктивних сил суспільства, розвиток людини як головного їх елементу фактору підприємництва сучасного процесу економічного зростання.

Проблема розвитку підприємництва як умови прискорення ринкового реформування і рушійного фактору економічного зростання, тісно пов'язане не лише з корінним поновленням соціальних ідеалів, психологічних настанов, але й забезпеченням відповідної мотивації економічного поведіння людей, реалізацією їх інтересів. Метою реформування економіки є створення соціально орієнтованої ринкової системи відносин як продукту синтезу загальносоціально-економічного розвитку по цивілізаційному шляху прогресу людства. Цій системі притаманний своєрідний прояв спонукальних мотивів і стимулів, відмінних як від дирижизму, так і лібералізму. В основі мотиваційного механізму знаходяться інтереси людей, певних соціальних груп і суспільства в цілому, які формують конкретні стимули дій. Реалізація ж інтересів через стимули (як прояв об'єктивних законів) відбувається опосередковано психологічними чинниками — заінтересованістю і стимулюванням.

У системі дирижизму (цетралізованій економіці) мотивація дій окремого індивіда обмежується відчуженням його від наслідків праці і зрівнялівкою доходів. У цих умовах процвітає економічний та адміністративний примус, а заінтересованість та стимулювання свідомих дій значно обмежені. Часто вони зводяться до рівня чисто біологічного самозбереження, тобто до інстинктивних проявів виживання, що призводило до підпільних форм підприємництва ("цеховиків", "комбінаторів" тощо).

У системі лібералізму (стихийного ринку) мотивація дій активного економічного суб'єкта характеризується масовим проявом егоїстичних чинників. Не будучи обмеженим, це може призводити до виникнення експлуатації, ігнорування інтересів інших людей. Внаслідок цього можуть розвиватись процеси дисгармонії інтересів окремих прошарків суспільства, що призводить до значного посилення соціальної напруги і стримування розвитку продуктивних сил суспільства.

Регульована ринкова система економіки не випадково має соціальну орієнтацію, яка створюється засобами державного впливу на спрямування зусиль підприємств в русло реалізації загальнонаціональних інтересів. Частково це досягається засобами заінтересованості підприємців у здійсненні тих проектів, які мають загальнонаціональний інтерес як загальнонаціональна цінність, забезпечуючи відповідне стимулювання наданням пільгових умов господарювання, що виступає стимулом їх підприємництва.

Таким чином, держава стимулює реалізацію інтересів суспільства.

Соціальна ринкова економіка являє собою альтернативу як крайньому лібералізму, так і дирижизму. Вона забезпечує поєднання принципів свободи товаровиробника на ринку з принципом соціальної рівності. Метою держави стає досягнення суспільного благополуччя, миру і добробуту. Під ними розуміється забезпеченість всіх членів суспільства належними матеріальними благами, достатніми для збереження себе і свого виду. За цих умов відбувається підпорядкування підприємництва інтересам суспільства.

Мотивація підприємництва в умовах соціально орієнтованої ринкової системи будується на ідеології святенності і недоторканості приватної власності й прав людини. Людина-підприємець готова взяти на себе тягар ініціативної діяльності лише за умови, коли він завдяки цьому може одержати кошти для себе особисто, для своєї сім'ї і своїх нащадків. Тобто в основі мотивації підприємництва лежить найбільш потужна спонукальність, що випливає із самозбереження в поєднанні з стимулюванням вдосконалення людини в творчому процесі.

Виходячи із позитивної ролі регульованого підприємництва для забезпечення соціально-економічного зростання, його обмеженості в прояві (зараз переважно в індивідуальних формах малого бізнесу), суспільно доцільно створювати пільгові умови для його генерації і розвитку. Це може проявлятися у відповідному режимі оподаткування, створенні позитивного іміджу в суспільстві, морального заохочення здійснюваних одночасно із рішучим і безкомпромисних викоріненням проявів індивідуального (групового) егоїзму та інших негативних його форм. Треба пам'ятати, що в його основі лежить поклик до збагачення, тож реалізація його повинна досягатися у легітимних, регульованих і суспільно контрольованих організаційних формах, сприяючих економічному зростанню в межах соціально орієнтованої ринкової економіки.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Невпинний поступ розвитку підприємництва визначається потребою прискорення темпів економічного зростання, що може бути забезпечено реалізацією ринкових стимулів фінансової стабілізації господарської діяльності підприємств та соціальної стабілізації суспільства. В реальній економічній системі питання про необхідність розвитку підприємництва, є питанням модифікації соціальних і економічних процесів у країні. Найбільш важливим компонентом цієї модифікації є забезпечення додаткових робочих місць, що створює для держави можливість безболісно проводити приватизаційні процеси великих підприємств, на яких вивільнюється величезний людський потенціал.

Підприємство сприймається як специфічний вид діяльності, який змістовно характеризується організаційно-господарським новаторством, пошуком і знаходженням нових, більш ефективних способів використання виробничих ресурсів, реалізацією можливостей підвищення результативності фінансово-господарської діяльності. Тобто підприємство виступає як своєрідний різновид фінансово-господарського мистецтва, економічної творчості, новаторства, вільного прояву ініціативи, зваженого ризику. Все це сприяє підвищенню рівня економічної грамотності населення, скорочує поле застосування авторитарних управлінських механізмів, створює соціально-психологічні настрої націленості на досягнення позитивних результатів і підпорядкування зусиль визначальній мотиваційній спрямованості.

Література:

1. Варналій З.С. Основи підприємництва: навч. посібник / З.С. Варналій. — К.: Знання-Прес, 2006. — 350 с.
2. Горбачевська О.В. Проблема підприємництва в економічній теорії / О.В. Горбачевська, Н.Н. Рим // Науковий вісник. — 2006. — № 16. — С. 242—249.
3. Гальчинський А.С. Начала нової парадигми політичної економії. Постановка проблеми / А.С. Гальчинський // Економічна теорія. — 2012. — № 2. — С. 5—16.
4. Хайек Ф.А. Дорога к рабству / Ф.А. Хайек / Пер. з англ. Н.Я. Петракова. — М.: "Экономика", 1992. — 176 с.
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер / Пер. с англ. М.Д. Чеванева. — М.: Прогресс, 1982. — 453 с.
6. Мартиненко М.М. Историчний розвиток підприємництва в Україні / М.М. Мартиненко, В.В. Чернега // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. — 2003. — № 3. — С. 57—61.
7. Олійник В.Я. Перший період становлення ринкового соціально-економічного устрою в Україні: вихід з депресії і стимулювання піднесення / В.Я. Олійник // Вісник ДДФЕІ: економічні науки. — 2001. — № 2. — С. 10—17.
8. Дмитрієв І.А. Соціально-економічні аспекти підприємницької діяльності: монографія / І.А. Дмитрієв. — Харків: ВД "Інжек", 2007. — 200 с.
9. Маркс К. Сочинения. — Т. 20 / К. Маркс, Ф. Энгельс — М.: Политиздат, 1961. — 780 с.
10. Кредісов В.А. Умови та особливості відтворення підприємництва / В.А. Кредісов // Теорії мікро-макро-економіки. — 2004. — № 4. — С. 162—169.
11. Шегда А. Стратегія розвитку підприємництва в умовах перехідної економіки України / А. Шегда, Т. Божидарнік // Підприємство, господарство і право. — 2002. — № 5. — С. 102—105.

References:

1. Varnalij, Z.S. (2006), *Osnovy pidpriemnytstva* [Basics of entrepreneurship], Znannia-Press, Kyiv, Ukraine.
2. Horbachevska, O.V. and Rym, N.N. (2006), "The problem of entrepreneurship in economic theory", *Naukovyj visnyk*, vol. 16, pp. 242—249.
3. Hal'chyns'kyj, A.S. (2012), "Begins a new paradigm of political economy. Formulation of the problem", *Ekonomiczna teoriia*, vol. 2, pp. 5—16.
4. Hayek, F.A. (1992), *The Road to Serfdom*, University, Chicago, US.
5. Schumpeter, J. (1982), *The theory of economic development*, Houghton Mifflin Company, Boston, US.
6. Martynenko, M.M. (2003), "Historical development of entrepreneurship in Ukraine", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu tekhnolohij ta dyzajnu*, vol. 3, pp. 57—61.
7. Olijnyk, V.Ya. (2001), "The first period of the emergence of a market social and economic system in Ukraine: the emergence of depression and the stimulation of ascension", *Visnyk DDFEI: ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. 10—17.
8. Dmytriiev, I.A. (2007), *Sotsial'no-ekonomichni aspekty pidpriemnyts'koi diial'nosti* [Socio-economic aspects of entrepreneurial activity], VD Inzhkek, Kharkiv, Ukraine.
9. Marks, K. and Enhel's, F. (1961), *Sochynenyia* [Compositions], Politizdat, Moskva, Russia.
10. Kredisov, V.A. (2004), "Conditions and peculiarities of reproduction of entrepreneurship", *Teorii mikro-makroekonomiky*, vol. 4, pp. 162—169.
11. Shehda, A. and Bozhydarnik, T. (2002), "Strategy of entrepreneurship development in conditions of transition economy of Ukraine", *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, vol. 5, pp. 102—105.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2018 р.